

วิถีชีวิตของควาญและช้างเร่ร่อนในเมือง สยาม อรุณศรีมรกต

The Life Way of Mahout and Elephants Roaming in the City

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพเรื่องวิถีชีวิตของควาญและช้างเร่ร่อนในเมืองมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุของการนำช้างมาเร่ร่อนในเมือง ความเป็นอยู่ของควาญช้างที่มาอยู่ในเมืองรวมทั้งปัญหาของตัวช้างเองด้วย การศึกษานี้ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับ ควาญช้างที่เดินทางมากับช้างจำนวน 15 ราย

ผลการศึกษาพบว่า ช้างที่มาเร่ร่อนทั้งหมดมาจาก บ้านตากกลาง อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสานตอนล่าง ผู้นำช้างมาเร่ร่อนทั้งหมดประกอบอาชีพหลักคือการทำนา อาชีพรองคือการเลี้ยงช้างแต่เนื่องจากสภาพพื้นที่แห้งแล้ง ผลผลิตทางการเกษตรได้รับความเสียหายประกอบกับราคาพืชผลการเกษตรตกต่ำ การเลี้ยงช้างที่บ้านเกิดไม่สามารถสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัวได้ เนื่องจากในแต่ละปีช้างสามารถสร้างรายได้จากการเข้าร่วมแสดงในงานช้างสุรินทร์ปีละ 1 ครั้งเท่านั้นและมีรายได้จากการรับจ้างแห่นาคซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน จึงมีความคิดที่จะนำช้างมาเร่ร่อนขายของหารายได้ในกรุงเทพมหานคร การนำช้างมาเร่ร่อนสามารถสร้างรายได้ให้กับควาญช้างและพี่เลี้ยงช้างได้อยู่ระหว่างคนละ 4-6 หมื่นบาทต่อเดือน วิธีการนำมาเร่ร่อนโดยมากมักจะไปยังพื้นที่ที่มีผู้คนอยู่เป็นจำนวนมากและเรียกร้องให้ผู้พบเห็นซื้ออาหารเลี้ยงช้างซึ่งควาญช้างจะเป็นผู้ขายให้ชิ้นละ 20 บาท อาหารที่ขายเพื่อเลี้ยงช้างก็มี แตงโม อ้อย กล้วย แตงกวา เป็นต้น การนำช้างไปเร่ร่อนจะทำในเวลากลางคืนระหว่างเวลา 17.00-24.00 น. และพื้นที่ที่นำช้างไปเร่ร่อนส่วนใหญ่จะไปที่สี่ลม บางกะปิ พัฒน์พงษ์ สุขุมวิท เดอะมอลล์บางมด สวนจตุจักร ฟิวเจอร์ปาร์ครังสิต เป็นต้น สำหรับสถานที่พักผ่อนของช้างและควาญช้างจะหาพื้นที่ว่างเปล่าตามตรอกซอยต่าง ๆ ในเมืองซึ่งการนำช้างมาเร่ร่อนทำให้เกิดปัญหาหลัก 3 ประการคือ 1) ปัญหาการเจ็บป่วยและอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นกับช้างเร่ร่อน 2) ปัญหาที่เกิดขึ้นกับควาญช้างซึ่งถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐรังแก 3) ปัญหาสังคมที่เกิดจากการเร่ร่อนของช้าง เช่น การจราจรติดขัดและอุบัติเหตุ

คำสำคัญ : วิถีชีวิตของควาญช้าง ช้างเร่ร่อน

Abstract

The purpose of this qualitative research was to study the cause of elephant roaming in the city, including the life way of mahouts and elephants staying in the city. Data was collected based on in-depth interview and observation. The target population was 15 mahouts, who traveling together with the roaming elephants in Bangkok and vicinity.

The results found that all roaming mahouts and elephants were from Ban Ta Klang, Amphur Tatum, Surin province. The main occupation of mahouts was farmer. The second occupation was elephant keeping, but due to drought condition and low price of agricultural products and elephant raising did not get enough income to cover household expenses. The income of elephant keeping was only from the province elephant show once a year and occasional cultural event with inexact income. Elephant roaming in a big city like Bangkok was a way to had more income ranging from 40,000-60,000 Baht per month. The method of traveling was by truck and got off at the area near Bangkok and then took a walk into the city. Roaming was made at the dense community and asked people to buy food for the elephants at the rate of 20 Baht per piece. Food for the elephant was water melon, banana, sugar cane and cucumber for example. Roaming was done from 5.00-12.00 PM. The mahouts and elephants shall take rest

during daytime at the bare area with grasses and clean water for elephants. However roaming in the city cause mainly 3 problems there were 1) Elephants sickness and accidents during roaming along the roads. 2) Because of roaming was illegal, mahouts were asked to illegal pay some money to government officers. 3) The social problems such as traffic congestion and accidents.

Key words: The Life Way of Mahouts, Elephant Roaming

ความสำคัญของปัญหา

มาในยุคปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้การเลี้ยงช้างและจำนวนของช้างลดลงด้วยเหตุผลหลายประการเช่น การเลี้ยงช้างมีค่าใช้จ่ายสูง นับตั้งแต่ซื้อช้างมาเลี้ยงซึ่งในปัจจุบันตกราคาเชือกละ 3.5 แสนถึง 4.5 แสนบาท การเลี้ยงช้างต้องดูแลเอาใจใส่มากกว่าการเลี้ยงสัตว์อื่น ๆ การที่พื้นที่เกษตรกรรมมีมากขึ้นทำให้พื้นที่เลี้ยงช้างลดลง

เนื่องจากช้างต้องการพื้นที่กว้างเป็นที่อยู่อาศัยและพักผ่อน ช้างต้องการอาหารอุดมสมบูรณ์ เพราะช้างกินอาหารมากถึงวันละ 200-250 กิโลกรัม นอกจากนี้บทบาทของช้างก็ลดลงไปด้วยเพราะในปัจจุบันไม่รู้ว่าจะเลี้ยงช้างไปเพื่ออะไร เนื่องจากมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาแทนที่ในสิ่งต่าง ๆ ที่ช้างเคยทำ อาทิเช่น รถยนต์ เครื่องบิน จึงไม่ต้องอาศัยช้างเป็นพาหนะในการเดินทางหรือขนส่งทางไกลอีกต่อไป อย่างไรก็ตามช้างส่วนน้อยที่เหลืออยู่ในประเทศไทย ยังคงทำงานต่อไปในรูปแบบต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่คือ 1) ช้างลากไม้ 2) ช้างนักแสดงและช้างเร่ร่อน 3) ช้างเพื่อการท่องเที่ยว 4) ช้างขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้

ภาพหนึ่งในสังคมที่พบเห็นทั่วไปในสังคมเมืองก็คือช้างเร่ร่อน ซึ่งได้มีกระแสวิพากษ์วิจารณ์ถึงการนำช้างมาเร่ร่อนในเมืองกันอย่างกว้างขวาง เนื่องจากการนำช้างเร่ร่อนมักประสบอุบัติเหตุจากการเคลื่อนย้ายไปยังเมืองต่าง ๆ เช่น อุบัติเหตุจากรถยนต์คว่ำระหว่างการบรรทุกช้างเข้าเมือง อุบัติเหตุจากรถชน ตกท่อ เป็นต้น รวมถึงการถูกมองว่าเป็นการทารุณช้าง สังคมเริ่มให้ความสนใจช้างมากขึ้นจากสื่อที่ออกเกี่ยวกับช้างเร่ร่อน ช้างป่าตกลูกตกเหวนรก ช้างลากไม้เถื่อนติดยาบ้า เป็นต้น จึงมีมาตรการต่าง ๆ ทั้งระยะสั้นและระยะยาวเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวจากหน่วยงานทั้งของภาครัฐและเอกชน

ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาสาเหตุของการอพยพมาเร่ร่อนจากถิ่นที่อยู่ สภาพชีวิต และปัญหาของความยากลำบากและช้างเร่ร่อน ซึ่งข้อค้นพบดังกล่าวจะก่อให้เกิดความเข้าใจและเป็นแนวทางในการจัดการช้างเร่ร่อนในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลอย่างจริงจัง เพื่อให้ช้างสามารถดำรงชีวิตอยู่คู่ประเทศไทยตราบนาน

วัตถุประสงค์

เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุและกระบวนการของการนำช้างมาเร่ร่อนในเมือง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของความยากลำบากระหว่างที่มาอยู่ในเมืองและปัญหาที่เกิดขึ้นกับช้างเร่ร่อน

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษานี้ครอบคลุมในส่วน of ช้างและความยากลำบากที่นำช้างมาเร่ร่อนในเขตกรุงเทพมหานครและ

ปริณทล คือ จังหวัดนนทบุรี ปทุมธานีและสมุทรปราการ โดยจะทำการศึกษาระหว่างเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2551

นิยามศัพท์

ข้างเร่ร่อน หมายถึง ข้างบ้านหรือข้างเลี้ยงที่เดินทางมาร่วมกับควาญไปยังสถานที่ต่าง ๆ อย่งไร จุดหมายที่พักพิงที่แน่นอน เพียงเพื่อให้ควาญหรือเจ้าของสามารถใช้เพื่อขายสินค้าหรือเป็นพาหนะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ข้อค้นพบจากการวิจัยทำให้ทราบถึงสาเหตุของการนำข้างเข้ามาเร่ร่อนในกรุงเทพฯ และ ปริณทลและ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสนับสนุนงานของภาครัฐและเอกชน (NGOs) ในการแก้ไขปัญหา ข้างเร่ร่อนในเมืองใช้เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาจากสาเหตุของการเร่ร่อนจากสาเหตุที่แท้จริง

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบกรณีศึกษา (case study) กับกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษาคือควาญข้าง จำนวน 15 คนที่พร้อมให้ข้อมูล และนำข้างเข้ามาเร่ร่อนในกรุงเทพมหานครและปริณทล (ในเขต จังหวัด กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี นนทบุรีและสมุทรปราการ) โดยการบันทึกเทปการสัมภาษณ์ถ้า ได้รับอนุญาตจากผู้ให้สัมภาษณ์ พร้อมทั้งสังเกตความเป็นอยู่ของที่พัก บริเวณโดยรอบ การกินอาหาร ของข้างที่เข้ามาเร่ร่อนและทำการบันทึกสิ่งที่พบเห็นพร้อมทั้งถ่ายภาพประกอบการศึกษา และนำข้อมูลที่ ได้มาวิเคราะห์โดยการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการศึกษา

ข้อมูลพื้นฐานของควาญข้าง (Demographic Information of Mahouts)

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกของควาญข้าง 15 ราย เป็นชาย 14 รายและหญิง 1 ราย ซึ่งทั้งหมดมี ภูมิลำเนาอยู่ในตำบลกระโพ อำเภอกำแพง จังหวัดสุรินทร์ทั้งหมด 14 รายมีเพียงหนึ่งรายที่มีภูมิลำเนา อยู่ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ มีอาชีพหลักคือทำนา อาชีพรองคือการเลี้ยง ข้างและทั้งหมดมีอายุอยู่ระหว่าง 25-51 ปี การศึกษาของควาญข้างพบว่ามีตั้งแต่ไม่ได้เรียนหนังสือและ การศึกษาสูงสุดคือประถมศึกษาปีที่ 6 แต่ส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ส่วนสถานภาพสมรสนั้น พบว่า 12 รายสมรสแล้วมี 3 รายยังเป็นโสด ส่วนของรายได้ขณะที่อยู่ที่บ้านเกิดจะมีรายได้อยู่ประมาณ 5,000-6,000 บาท และส่วนใหญ่มีสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 3-7 คน ผู้ที่ยังไม่สมรสจะอยู่กับพ่อแม่

เศรษฐกิจ สังคมและชุมชนของคนเลี้ยงข้างสาเหตุของการเร่ร่อน

การเร่ร่อนของข้างมีมานานแล้ว เดิมทีคนเลี้ยงข้างจะนำข้างออกมาเร่ร่อนเพื่อหาอาหาร มีคนมาขอ ลอดท้องข้างบ้าง มีคนขอให้มาแห่นาคบ้าง (การลอดท้องข้างสำหรับคนท้องและเด็กเชื่อว่าจะทำให้เด็ก

แข็งแรงเหมือนช้าง) ก็เลยเริ่มเป็นธุรกิจ (มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือไม่มีช้างหรือควาญจากภาคเหนือนำช้างมาเร่ร่อนเลย)

การเลี้ยงช้างในจังหวัดสุรินทร์จะเลี้ยงกันมากในเขตบ้านกระโพและบ้านตากกลาง อำเภอท่าตูม โดยจะเลี้ยงมากในหมู่ 9 และหมู่ 13 ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ไปทางทิศเหนือตามถนนสุรินทร์-ร้อยเอ็ดเมื่อถึงกิโลเมตรที่ 36 เลี้ยวซ้ายเข้าถนนหนองตาต-กระโพเข้าไปอีกประมาณ 22 กิโลเมตร การเลี้ยงช้างของกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อการไถนาแทนควายแต่ละครัวเรือนจะมีช้างอย่างน้อย 1 เชือกมากที่สุดคือ 3 เชือก ช้างแต่ละเชือกราคาประมาณ 350,000-450,000 บาท ขึ้นกับขนาดและความแข็งแรงของช้าง รายได้จากการเลี้ยงช้างมีตั้งแต่ไม่มีรายได้จนกระทั่งถึงรายได้ประมาณ 6000 บาทต่อเดือนจากการรับจ้างไถนา แห่นาคและออกงานต่าง ๆ ในจังหวัด ซึ่งมีรายได้จากภาครัฐก็เพียงแค่เท่าที่จำเป็น สภาพของบ้านกระโพและบ้านตากกลางมีความเหมาะสมในการเลี้ยงช้างมากเนื่องจาก (รักษพล สกุลวัฒนา, 2538) ดังนี้

ตั้งอยู่ใกล้ที่ราบริมฝั่งแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีมารวมกันพื้นที่เป็นป่าบุ่ง ป่าทามมีพืชพรรณธรรมชาติอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์

พื้นที่ตั้งอยู่ระหว่างป่าดงสายทองทางทิศตะวันออก ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 8,880 ไร่ และป่าดงภูดินอีก 6,350 ไร่ ซึ่งป่าทั้งสองเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

พื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านมีฝนตกมากที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดสุรินทร์ และเป็นที่ราบชายขอบของทุ่งกุลาร้องไห้

ความสุขเกิดขึ้นที่หมู่บ้านนี้มานาน การเลี้ยงช้างนั้นง่ายกว่าการเลี้ยงสัตว์อื่น ๆ เพียงล่ามโซ่ขนาดเล็กไว้ที่ขาก็นำไปปล่อยให้หากินเองในป่าธรรมชาติคราวละ 4-5 วันก่อนจะนำกลับบ้าน แต่ในปัจจุบันทุกอย่างเปลี่ยนไปหมดแล้ว พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ที่เปลี่ยนเป็นป่าสาธารณะหลังจากมีการสร้างเขื่อนลำนูบอน ที่ตำบลจรเข้หิน อำครบุรี จังหวัดนครราชสีมา เมื่อปี 2531 ซึ่งถูกนายทุนและผู้มีอิทธิพลของจังหวัดสุรินทร์หลายรายเข้าบุกรุกยึดครองพื้นที่เพื่อปลูกยูคาลิปตัส โดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่กรมที่ดินรู้เห็นเป็นใจ มีการตัดโค่นป่าธรรมชาติรวมถึงต้นไม้ที่เป็นอาหารของช้าง แม้ชาวบ้านจะไปร้องเรียนต่อจังหวัดเพื่อให้แก้ไขปัญหาดังกล่าว แต่ไม่มีข้าราชการคนใดจากกรมป่าไม้ แม้แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดหรือจากหน่วยงานใดเข้ามารับผิดชอบในการแก้ไขปัญหานี้ ชาวบ้านกล่าวว่า การขายช้างเป็นทางออกอันหนึ่งที่สามารถทำได้ แต่ความผูกพันกับช้างเปรียบเสมือนสมาชิกในครอบครัว ถ้ามีทางเลือกที่ดีกว่าก็อาจจะทำ ซึ่งเป็นความรับผิดชอบของหัวหน้าครอบครัวในการนำช้างออกเร่ร่อนในกรุงเทพมหานครเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัว และจากการสัมภาษณ์ควาญช้างทุกรายกล่าวเหมือนกันทั้งหมดว่า “การเลี้ยงช้างไว้ที่บ้านก็ไม่มีรายได้อะไร ช้างก็ไม่ได้กิน คนก็ไม่ได้กิน จึงต้องนำช้างเข้ามา ช้างก็ได้กินและคนก็ได้เงิน” ดังนั้นจึงสรุปสาเหตุของการนำช้างเข้ามาเร่ร่อนจากการสัมภาษณ์ได้ดังนี้ 1) สภาพความแห้งแล้งและการทำการเกษตรไม่ได้ผล 2) การเลี้ยงช้างอยู่กับบ้านไม่ก่อให้เกิดรายได้ประจำ 3) สภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้ค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ทำให้ต้องหาเงินมาจุนเจือมากขึ้น

สำหรับช่างทางภาคเหนือเป็นช่างที่ใช้ในการลากไม้ หลังจากที่มีการปิดป่าไม่ให้มีการทำไม้อีกต่อไป ช่างลากไม้เหล่านั้นก็ตกงานและหันมาสู่ธุรกิจการท่องเที่ยวตามปางช้างต่าง ๆ ในภาคเหนือ (เนื่องจาก การท่องเที่ยวทางภาคเหนือสามารถสร้างรายได้มากกว่าทางภาคอีสานทำให้ช่างทางภาคเหนือไม่ลงมา เร่ร้อนในเมือง) และช่างทางภาคใต้เป็นช่างใช้งานเช่นเดียวกับภาคเหนือและมีความผูกพันกับครอบครัว เหมือนช่างของจังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้สภาพเศรษฐกิจของภาคใต้อย่างดีกว่าภาคอื่น ๆ มาก ช่างภาคใต้ จึงไม่ถูกใช้งานมากนักไม่มีการเปลี่ยนเจ้าของบ่อยและยังมีงานการท่องเที่ยวให้ทำงานอยู่มาก

ช่วง 10 ปีที่ผ่านมาที่ดินมีราคาสูงขึ้นมีการจับจองพื้นที่มากขึ้น เพื่อการเกษตรและที่อยู่อาศัย ทำให้ พื้นที่เลี้ยงช้างน้อยลง (ช้างเป็นตัวเลี้ยงลูกด้วยนมขนาดใหญ่ต้องการใช้พื้นที่มาก กินอาหารจำนวนมาก) เนื่องจากการเลี้ยงช้างในพื้นที่ไม่ใช่การซื้ออาหารให้ช้างกินแต่จะปล่อยให้ช้างหากินเองรอบ ๆ หมู่บ้าน การลดลงของพื้นที่รอบ ๆ หมู่บ้านทำให้แหล่งอาหารลดลงพร้อมกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและรายได้ งานช้างที่สุรินทร์ไม่ใช่รายได้หลักเพราะหนึ่งปีมีครั้งเดียว(รายได้จากการแสดง 2 วันประมาณ 6,000 บาท)

จากการสัมภาษณ์นายสง่า ก้านอินทร์ “ทางบ้านมีสถานที่ไม่มาก แต่มีช้างมาก ไม่มีหญ้า ไม่มีอะไรให้กิน ป่ามีน้อย” ขณะที่นายเที่ยง ศาลางาม อายุ 50 ปีให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องของช้างที่หมู่บ้าน ช้างกำลังประสบความเดือดร้อนอยู่ในขณะนี้ สาเหตุมาจากความแห้งแล้งของพื้นที่ป่าตาม ธรรมชาติ ที่อยู่ติดริมฝั่งแม่น้ำมูลทั้ง 2 ฝั่ง ในเขตพื้นที่หมู่บ้านช้างเพราะแต่เดิมมีป่าไผ่ขึ้นอยู่อย่าง ชุกชุม แต่ตอนหลังถูกทำลายไปจนไม่เหลืออาหารให้ช้างได้อาศัยอยู่กินอีกต่อไป ในอดีตพื้นที่ป่า ทามอยู่เรียงติดกับลำน้ำมูลและลำน้ำชี แต่เดิมมีป่าไผ่อยู่ประมาณ 500 ไร่แต่ตอนนี้ถูกทำลายลง จนไม่เหลือให้เห็นอีกต่อไปแล้ว เพราะกลุ่มนายทุนเข้ามาบุกกรุยตัดพื้นที่ ทำลายป่าไผ่จนหมดเพื่อ ลงทุนปลูกยูคาลิปตัสพืชเศรษฐกิจของคนยุคใหม่ เป็นการทำลายสภาพแวดล้อม จนช้างขาดอาหาร และแหล่งที่อยู่จึงต้องอพยพพื้นที่เลี้ยงช้างจากป่าทามเป็นป่าใหญ่ติดกับหมู่บ้าน”

ขั้นตอนการนำช้างมาเร่ร้อนในเมือง

การเร่ร้อนของช้างเกิดขึ้นมากกว่า 40 ปีแล้ว ช้างทั้งหมดที่มาเร่ร้อนในเมืองมาจากสุรินทร์พอสรุป สาเหตุของการเข้ามาเร่ร้อนได้ 3 ประการคือ 1) สภาพความแห้งแล้งในหมู่บ้านการทำการเกษตรไม่ ได้ผลเท่าที่ควร 2) อาหารช้างตามธรรมชาติลดน้อยลงเนื่องจากพื้นที่ป่าธรรมชาติลดลง ถูกนายทุนบุก รุกเพื่อปลูกยูคาลิปตัส 3) คนเลี้ยงช้างส่วนใหญ่มีรายได้จากช้างเป็นหลักมากกว่าการทำนา ประกอบกับ ถ้าอยู่บ้านก็ไม่มีรายได้ประจำเลย 4) สภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป ค่าครองชีพเพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับระบบการศึกษาเปลี่ยนไปพร้อมกับสภาพสังคม ทำให้คนเลี้ยงช้างต้องส่งลูกหลานไปเรียน หนังสือมากกว่าการเลี้ยงช้าง) ช้างในจังหวัดอื่นๆ ทางภาคอีสาน อาทิเช่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ซึ่งล้วนเป็นกลุ่ม ช้างนักแสดงส่วนใหญ่จะเร่ร้อนไปเป็นคณะ จะมีบ้างที่ออกเร่ร้อนขายสินค้าไม่กี่เชือก จากที่นักวิจัยไป สัมภาษณ์พบว่า มีเพียงเชือกเดียวเท่านั้นที่มาจากจังหวัดบุรีรัมย์ ยังไม่มีรายงานที่แน่ชัดว่ามีช้างใน กรุงเทพมหานคร และปริมณฑลกี่เชือกในปัจจุบันแต่คาดการณ์กันว่าน่าจะอยู่ประมาณ 40 เชือก

นายดี ศาลางาม อายุ 52 ปีเจ้าของฟาร์มเลี้ยงหมูให้สัมภาษณ์วันนี้เป็นวันแรกที่เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ซึ่งในครั้งนี้ที่เข้าสู่เมืองหลวงกับฟาร์มเลี้ยงหมูรายย่อย (เขาน้ำและน้ำตาไหลเมื่อถูกถามถึงสาเหตุของการนำช้างเข้ามาในกรุงเทพฯ ว่า “เพื่อหนีความยุ่งยากและเพื่อความอยู่รอด ผมไม่เคยเข้ากรุงเทพฯ เลยนี่เป็นครั้งแรกในชีวิต ตอนเข้ามาก็เอาช้างใส่รถมา เสียค่าเช่ารถมา 8,000 บาท เงินก็ต้องยืมเพื่อนบ้านมา เสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 บาทและช้างของผมเชือกนี้ก็เพิ่งเคยเข้ามากรุงเทพฯ เหมือนกัน มันเลยไม่ค่อยคุ้น หงุดหงิดเวลาเห็นรถมาก ๆ เขาไม่ชินกับรถเหมือนผม แต่ตอนนี้ก็หวังว่าจะได้เงินบ้าง ไปเป็นค่าทำนายนั่นแหละ ถ้าอยู่ที่นี้สบายดี ไม่เจ็บไข้ทั้งข้างทั้งคน ตั้งใจว่าจะอยู่เป็นเดือนจนออกพรรษาโน่นแหละ ตอนนี้อย่างไรก็ได้เงินเท่านั้นเท่านั้นแล้วจะกลับบ้าน เพราะที่นี้อาหารการกินดี มีหญ้าเต็มไปหมด สมบูรณ์มาก ผูกโซ่ขาให้เขาเดิน เขาก็สบายใจดีกว่าอยู่บ้าน หาเงินได้เหลือใช้วันละ 600 บาท เจ้าของที่ดินตรงนี้ (หลังห้างฟิวเจอร์ปาร์ค รังสิต) เขาก็ไม่ห่วงอะไร ส่วนที่บ้านผมมันยังมีน้ำอุดมสมบูรณ์แต่อาหารช้างมันไม่มี ไปดูที่บ้านตากกลางสิครับ ขอดมะพร้าวยังไม่ค่อยมี ตักกล้วยก็ไม่มี ถึงตัวเองไม่ได้กินก็ขอให้ช้างได้กินบ้าง” (สัมภาษณ์วันที่ 3 สิงหาคม 2551)

นางนภาพร ทรัพย์มากนำช้างมาจากอำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การเข้ากรุงเทพฯ ครั้งนี้เป็นครั้งแรกเพราะทราบข่าวว่าสวนสัตว์ดรีมเวิลด์เขารับสมัครช้าง ก็มาอยู่แต่ไม่เหมือนกับที่เขาบอกเลยอยู่ได้แค่อาทิตย์เดียวก็ออกมา ส่วนช้างก็ไม่ใช้ของเราแต่แรกเป็นของพ่อแพนเขาแก่แล้วเขาจึงให้เราเลี้ยงต่อ ตอนมาก็เอารถของน้องชายมา ไม่ต้องเสียค่าเช่าแต่เติมน้ำมันให้เขา ซึ่งตอนนี้ถ้ามีสวนหรือปางช้างมาติดต่อ เราก็จะเข้าไปอยู่ในสวนเพราะนี่มาเดินแค่สองอาทิตย์ก็เหนื่อยจะขาดใจอยู่แล้ว” (สัมภาษณ์วันที่ 5 สิงหาคม 2551)

การเร่ร่อนในปัจจุบันพบว่าการเข้าช้างมาเร่ร่อนด้วย ช้างหนึ่งเชือกจะมีการให้เขาเดือนละ 8,000-10,000 บาท เขาเพื่อให้ความรู้ไปเร่ร่อน ซึ่งทำกันเป็นกระบวนการมีรายได้จำนวนมหาศาล และเนื่องจากการมีรายได้จากการนำช้างมาเร่ร่อนจะมีรายได้อยู่ประมาณ 40,000-60,000 ต่อเดือน

นายสง่า ก้านอินทร์ เจ้าของฟาร์มวัวสนา ที่เข้ามาพักบริเวณหลังฟิวเจอร์ปาร์ค รังสิตกล่าวว่า “เพราะอยู่บ้านไม่มีรายได้ ไม่มีอาหารให้ช้างกิน ถ้าเลี้ยงอยู่กับบ้านก็จะเลี้ยงเฉย ๆ ไม่มีรายได้อะไร”

นายสิน จงใจงาม กล่าวว่า “ผมเกิดมาเขาก็พาช้างออกเดินทางกันมาแล้วตั้งแต่วัยพ่อแม่ไม่ได้เข้ามากรุงเทพฯ ก่อน ยังกลัวเจ้านายอยู่แต่ก่อนไปแถวอยุธยา นครปฐม ตอนนั้นเดินขายยาช้างแกะสลักพวกนั้น แต่เดี๋ยวนี้ไม่เอาแล้วไม่ไหว ผมเคยเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ มากกว่า 50 ครั้งช่วงแรกส่วนใหญ่ไปกับพ่อ แต่ต่อมามีช้างเป็นของตนเองก็เข้ามาเอง แต่ก่อนเข้ามาแถวสุขุมวิท เข้าไปเดินแถวซอยควาวบอย เข้าไปเดินแถวพัฒนาพงศ์ ไม่รู้เท่าไร จำไม่ไหวแต่มาครั้งหนึ่งอยู่นานประมาณ 2 เดือนช่วงหน้าแล้ง เพราะหน้าฝนหากินลำบากซึ่งก็ดีกว่าอยู่บ้านเพราะอยู่บ้านไม่มีอะไรจะกิน มาที่นี่ดีกว่ามีเงินฝากลูกฝากเมียได้กินบ้าง ที่พาช้างมาเพราะมีรายได้ดี แต่มาเดือนไหนบ้างมันบอกไม่ได้หรอก เพราะสมมุติผมกลับไปคนอื่นก็มา ของผมมันไม่แน่นอนเหมือนกันอีกไม่นานผมก็กลับไปทำนา พอทำนาเสร็จก็

กลับมาใหม่”

ภาพที่ 1 ช่างซื้อพังค้ำแสดงที่ความอยู่ช้างคือนายสิน จงใจงามนำมาเร่ร่อนในกรุงเทพมหานคร เป็นภาพจากบริเวณริมถนนบางนา-ตราด กม.ที่ 4 มีช่างอยู่ 2 เชือกเดินเพื่อขายผลไม้เป็นถุง ๆ ให้ผู้ใจบุญซื้อให้ช่างกิน ช่างก็ได้กินอิ่มและความอยู่ก็ได้เงิน ตามปกติช่างหนึ่งเชือกจะมีความอยู่อยู่ 2 คน คนหนึ่งคอยบังคับช้างอีกคนหนึ่งจะทำหน้าที่ขายของ

การเดินทางจากบ้านถึงกรุงเทพ

หลังจากตัดสินใจนำช้างออกจากบ้านเพื่อเดินทางเร่ร่อนหารายได้ในกรุงเทพ ฯ แล้วคนเลี้ยงช้างจะมีวิธีการนำช้างเข้ามาด้วยกัน 2 วิธีคือ 1) แต่เดิมเป็นการขี่ช้างออกจากบ้านตากกลางเร่ร่อนเรื่อยมาตามถนนเข้าสู่จังหวัดนครราชสีมา และลงมาตามถนนมิตรภาพเพื่อมายังกรุงเทพ ฯ ใช้เวลาประมาณ 25-30 วันโดยจะแะขายสินค้าเรื่อยมา ค่ำไหนนอนนั่น แต่ต่อมาในระยะหลังการเดินทางด้วยเท้าเสียเวลามาก ประกอบกับเสี่ยงต่อการเกิดอุบัติเหตุขึ้นกับช้างเพราะสภาพถนนที่เปลี่ยนไป ยานพาหนะบนท้องถนนเพิ่มความเร็วมากขึ้นและมีปริมาณมากขึ้น ความอยู่ช้างหรือเจ้าของช้างจึงต้องเปลี่ยนวิธีมาเป็นการนำช้างขึ้นรถบรรทุกมาแทน โดยรถบรรทุกสิบล้อ 1 คันจะสามารถบรรทุกช้างขนาดเล็กได้ 2 เชือก และถ้าเป็นช้างขนาดใหญ่จะขนได้เพียงเชือกเดียว ในราคาค่าเช่าเที่ยวละ 8,000-12,000 บาทขึ้นอยู่กับความสนิทสนมกับเจ้าของรถบรรทุกด้วย ส่วนนายอุ่น มะลิงาม เจ้าของช้างค้ำพังแก้ว กล่าวว่า “ที่เข้ามาเพราะทางบ้านหากินยาก พี่ ๆ น้อง ๆ ก็ชวนกันมา เพราะแถวบ้านมีคนเลี้ยงช้างก็มากันเป็นกลุ่มช้างตัวหนึ่งก็มา 2-4 คนบ้างแล้วแต่ คนที่มีเงินน้อยก็มารถสิบล้อ บางคนไม่มีเงินก็เดินมาจากสุรินทร์ใช้เวลาเดินประมาณ 25 วันถ้าขึ้นรถต้องเสียค่ารถประมาณ 8-9 พันบาท เดินเข้ามาพักที่บางกะปิ มาพร้อมกับช่างหลายตัวเหมือนกัน แต่ตอนนี้กลับหมดแล้ว”

นายเวียง ศาลางาม เจ้าของพังลำยอง เล่าถึงการเดินทางเข้ามากรุงเทพ ฯ ว่า “เคยนำช้างเข้ามากรุงเทพ ฯ แล้วประมาณ 5 ครั้งแต่จำไม่ได้ว่าเข้ามาครั้งแรกเมื่อไหร่ ที่เข้ามาเพราะต้องการมาขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ ต้องเสียค่ารถบรรทุกในการเดินทางเข้ามาครั้งละประมาณ 8,000 บาทซึ่งสามารถบรรทุกช้างขนาดเล็กมาได้ 2 เชือกครั้งแรกที่เข้ามาเดินมาเรื่อย ๆ ประมาณ 15 วันจึงถึงกรุงเทพ ฯ แล้วมาพักอยู่ย่านสวนจตุจักร สะพานความเลยไปจนถึงบางนา ตอนนั้นมากัน 4 เชือกแต่คราวนี้มาพร้อมกัน 3 เชือก” สำหรับนายสง่า ก้านอินทร์ เจ้าของพังวาสนา เข้ามาพักบริเวณหลังห้างฟิวเจอร์ปาร์ค รังสิต กล่าวว่า “ที่นำช้างมาเร่ร่อนก็ตามเพื่อนบ้านมา เพราะเขามากันทุกเชือกบางเชือกไปจังหวัดอื่น เห็นเขามากก็อยากมาบ้าง ซึ่งตอนที่ผมเดินทางมาก็เอาช้างขึ้นรถบรรทุกมาเสียค่าใช้จ่ายค่าเช่ารถประมาณ 8,000 บาท เป็นเงินที่กู้เขามาร้อยละ 10 เข้ามาครั้งนี้ก็ประมาณ

ครั้งที่ 4 แล้วมาพร้อมกับลูกข้างชื้อทอง อายุประมาณ 2 เดือน ครั้งแรกที่เข้ามาพักอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย แลวพระราม 9 และล่าสุดก่อนออกมาอยู่ที่นี้ได้พักอยู่แถวลาดปลาเค้า อยู่ได้ 4-5 วันก็ถูกเทศกิจไล่จับก็เลยอยู่ที่นี้ไม่ต้องเสียค่าปรับแต่เขาเอาเงินไปหมด” สำหรับนายทองใจ ช่วยชู เจ้าของฟังก้อนเรือน เข้ามาเรือนในกรุงเทพ ฯ เป็นครั้งที่ 3 แล้ว เล่าให้ฟังว่า “พาข้างขึ้นรถสิบล้อมาในราคา 11,000 บาท ครั้งแรกที่เข้ามาพักอยู่แถวมีนบุรี ตอนนั้นมาตัวเดียวมาขายข้างแคะสลัก ขายพระอยู่นานประมาณ 4-5 เดือนก็กลับบ้านซึ่งรายได้ตอนนั้นมันไม่แน่นอน บางวันขายไม่ได้เลย แถมยังมีคนหาว่าเอาข้างมาทรมานอีก เรื่องได้เงินหรือไม่ได้เงินไม่มีปัญหา ส่วนเรื่องย้ายที่พักเมื่อก่อนย้ายบ่อย อยู่แห่งละประมาณ 2 วัน ค่ายรถเขาก็เก็บเท่ากับขามา” ส่วนนายมีประดับศรี เล่าให้ฟังว่า “ตอนนี้ที่หมู่บ้านแห่งแล้ง อาหารไม่มีเลย ญาติตายหมด น้ำก็พอมิบ้างแต่หญ้าไม่มีเลย จึงตัดสินใจพาข้างเข้ากรุงเทพ ฯ พอจะมีญาติให้ข้างกินบ้าง เราก็คายของได้เงินมาซื้ออาหารบ้างแค่นั้นเอง ซึ่งไม่มีใครชวนมาเพราะเขามากันทุกคน ตอนเข้ามาเอาข้างใส่รถค่าเช่ารถประมาณ 9000 บาทเป็นเงินที่กู้เขามาเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 พอได้คืนบ้างที่เหลือได้ค่าปุ๋ยใส่ข้าวในนา ผมมา 2 ครั้งแล้วครั้งก่อนมากับข้างคนอื่น เพราะอยากรู้ว่ามันเป็นอย่างไ คราวนี้เลยตัดสินใจเอาข้างลงมาเอง ก็ตัดสินใจอยู่นานเป็นปี” สำหรับนายบรรจง สมหวัง เจ้าของฟังก้อนเรือน เล่าให้ฟังว่า “ผมมาบ่อยเดือนสองเดือนก็กลับมาได้ 2-3 ครั้งแล้ว ตอนมาก็เอาข้างรถมาเสียดำจ้งรถ 10,000 บาทเงินค่ายรถต้องกู้มาเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 บาท เข้ามากรุงเทพ ฯ เดินไปทั่ว ค่าไหนนอนนั่น เพราะไม่เหมือนกับเดี๋ยวนี้อยู่อยู่ได้หลายวันหนอย ปัจจุบันอยู่ได้ไม่นานเพราะถูกเทศกิจมาไล่เสมอ”

วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ในเมืองของข้างและความอยู่ข้าง

การพักและอยู่อาศัยในกรุงเทพ ฯ ของกลุ่มข้างเร่ร่อนในปัจจุบันแตกต่างจากในอดีตคือกลุ่มข้างเร่ร่อนขายสินค้าประเภทที่ทำจากข้าง เช่น เครื่องประดับ พระ สร้อยคอและบางครั้งได้ค่าลอดทองข้างบ้าง ฯลฯ (โดยเฉพาะกลุ่มสตรีตั้งครุฑจะนิยมมาลอดทองข้างซึ่งมีความเชื่อว่าจะคล่องตัว) ซึ่งต้องเดินขายไปเรื่อย ๆ เพราะเป็นสินค้าที่ไม่จำเป็น ต้องเปลี่ยนกลุ่มลูกค้าไปตลอดเวลา ทำให้การอยู่อาศัยในกรุงเทพ ฯ เป็นไปในลักษณะค่าไหนนอนนั่น เพราะไม่อาจขายซ้ำที่เดิมหรือในเส้นทางเดิมได้แต่ตอนมาในระยะหลังได้มีการเปลี่ยนการขายสินค้าจากเครื่องประดับมาเป็นขายอาหารสำหรับข้าง เช่น มันแกวแตงกวา ถั่วฝักยาว กล้วย อ้อย ทำให้ความอยู่ข้างสามารถขายของซ้ำในแหล่งเดิมได้ หรือเดินเร่ร่อนขายในเส้นทางเดิมได้ เนื่องจากราคาของอาหารข้างถูกกว่า ทำให้ผู้คนตัดสินใจซื้อได้ง่ายกว่า และได้มีโอกาสได้ใกล้ชิดกับข้างมากกว่า ประกอบกับสถานที่เดิมมักมีคนเปลี่ยนหน้าไปซ้ำกันในแต่ละวัน โดยเฉพาะร้านอาหารหรือสถานบันเทิงต่าง ๆ ที่เปิดในเวลากลางคืน สาเหตุที่ออกขายของในเวลากลางคืนมีสาเหตุ 2 ประการคือ 1) ในทางชีววิทยาข้างเป็นสัตว์ที่ออกหากินในเวลาเย็นและกลางคืน เวลากลางวันข้างจะพักผ่อนเป็นส่วนใหญ่ 2) ร้านอาหารสถานบันเทิงมักเปิดในเวลากลางคืน ซึ่งเป็นเวลานอกเหนือจากการทำงานผู้คนจะมีความสนใจข้างได้มากขึ้น ทำให้การย้ายที่พักเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก เว้นเสียแต่จะถูกเจ้าหน้าที่เทศกิจไล่ออกมาให้อยู่บริเวณชานเมืองจึงจะมีการเคลื่อนย้าย หรือเห็นว่าทำเลที่ตั้งพักอาศัยมี

หญ่อาหารข้างน้อยลงหรือไม่เพียงพอเพราะมีข้างอยู่หลายเชื้อก หรือเห็นว่าเส้นทางเดินเร่ร่อนขายของ ไม่มีอะไรน่าสนใจแล้ว น่าจะลองเปลี่ยนสถานที่ดูบ้าง อาทิเช่น ย้ายจากรังสิตไปยังพระประแดง จ.สมุทรปราการ ถ้ามีความจำเป็นแล้วความยากไม่ย้ายที่พัก แต่ปักหลักอยู่ประมาณ 1-2 เดือนเพื่อเดินเร่ร่อนขายของ เมื่อมีรายได้พอประมาณแล้วจะเดินทางกลับภูมิลำเนา อย่างไรก็ตามหากมีการเคลื่อนย้ายที่พัก ถ้าเป็นจุดที่ไม่ไกลกันมากและเส้นทางไม่อันตราย ความข้างจะนำข้างเดินไปโดยชนของใส่กูบบนหลังข้างและเดินเร่ขายของไปเรื่อย ๆ และจะเลือกเดินทางในเวลากลางวันมากกว่ากลางคืน เพราะเกรวว่าจะเกิดอันตรายขึ้นกับข้าง ความข้างส่วนใหญ่ไม่คอยย้ายที่พักนักเพราะที่พักในปัจจุบันหายาก จากการสัมภาษณ์นายสิน จงใจงาม “ที่ผ่านมายังไม่เคยย้ายที่พักเลย ถ้าย้ายก็กลับบ้านเลย เพราะไม่มีที่พักแล้ว ข้ามไปฝั่งโน้นเขาก็จับ (ริมฝั่งคลองประปาประชาชนิเวณ)” ส่วนนายเวียง ศาลา งาม กล่าวว่า “มาตอนแรกต้องย้ายที่พักทุกวัน ตอนหลังไม่ค่อยย้ายไปไหนแล้ว มาจากบ้านก็อยู่ตรงนี้เลยถ้าออกจากที่นี่ก็กลับบ้าน”

ส่วนกรณีที่กรุงเทพฯ ำ ห้ามนำข้างเข้ามาเดินในเมืองนายยา สุขศรีกล่าวว่า “ไม่รู้จะท้ออย่างไร เหมือนกันในเมืองบ้านเรามากข้างก็ไม่มีอะไรจะกิน คนก็ไม่ค่อยมีรายได้ มันก็ต้องมาละครับ ที่นี้ถ้าไม่ให้เขาเข้ามาในเมืองเราก็ไม่รู้จะไปไหน เพราะในเมืองนี้รายได้ดีกว่าที่อื่น และบางครั้งผมรู้สึกว่ววิธีการห้ามมันรุนแรงเกินไป บางทีเรามาตั้งหุงข้าวอยู่ ไร่พวกเทศกิจมาถึงก็ไม่พูดอะไรตัดเต็นท์เลยก็มี นี่แหละคือปัญหาที่สร้างความกดดันให้พวกผม บางครั้งพวกมันมองเราเหมือนไม่ใช่คน บางทีผมยังงอยู่ว่าทำไมผมหากินในประเทศไทยไม่ได้ และเวลาเราจะไปต่างประเทศทำไมต้องห้าม ผมมีที่ไปเหมือนกันนะถ้าเขาไม่ห้าม” (สัมภาษณ์วันที่ 12 สิงหาคม 2551)

จากการสอบถามความข้างเรื่อง การตอบสนองของคนกรุงเทพฯ ำ กับก่นำข้างมาเร่ร่อนพบว่า “มีคนกรุงเทพฯ ำ ด่าว่าเหมือนกัน บางคนด่าว่าเขาข้างมาทรมานทำไมและก็บอกเพื่อนว่าอย่าให้อาหารข้างเลยจะได้ไม่พาข้างเข้ามาอีก บางคนก็ใจดี ซื้ออาหารให้ข้างกินและบอกว่าเพื่อให้ข้างและคนเลี้ยงข้างอยู่ต่อไป ช่วยเหลือกันไปจนกว่าจะแก้ไขปัญหาคได้”

ส่วนการตั้งที่พักคนเลี้ยงข้างและความข้างจะใช้เต็นท์สำหรับมุงหลังคาเพื่อบังแดด ลมและฝนเป็นหลัก เพราะมีราคาถูกและเคลื่อนย้ายง่าย ลักษณะของเต็นท์เป็นผ้าใบสีเหลี่ยม สีดำหรือสีขี้ม้า ขนาดกว้างประมาณ 3 เมตรยาว 5 เมตร ซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งทางเป็นหลังคาและนำมาปูรองเป็นพื้นนั่งนอน ได้ด้วยการกางเต็นท์ของกลุ่มข้างพบว่ามึสองลักษณะคือ 1) แบบกระโจม จะนำไม้มาปักเป็นหลักตรงกลางของเต็นท์ส่วนมุมทั้ง 4 ด้านจะใช้เชือกผูกยึดกับหลักห่างจากพื้นประมาณ 1 เมตรหรือครึ่งเมตร 2) แบบกว้างเป็นการนำไม้มาปักเป็นหลักในด้านกว้างตรงกลางของเต็นท์ แล้วสอดไม้คานเข้าไปตรงกลาง 1 อันเป็นโครงหลังคา ส่วนมุมทั้ง 4 ด้านจะมีหลักยึดในระดับที่ต่ำลงมาเพียงเล็กน้อย ซึ่งหลักยึดอาจเป็นต้นไม้ เสาหรือไม้ที่นำมาปักเอง จากนั้นจะมีการรองพื้นเป็นผ้าใบที่เตรียมมา พร้อมกับเครื่องนอนเท่าที่จำเป็น เช่น หมอนขนาดเล็ก ผ้าห่มหรือผ้าขาวม้าและกระเป๋ใส่เสื้อผ้า ในบริเวณที่นอนจะเป็นกูบที่วางของบนหลังข้าง สำหรับสถานที่ตั้งเต็นท์ส่วนใหญ่ความข้างจะคำนึงถึงพื้นที่ราบ โลงเตียนไม่ใกล้แหล่งน้ำมากนัก และใกล้ต้นไม้ขนาดใหญ่ทั้งนี้เพื่อป้องกันสัตว์จำพวกงูหรือสัตว์เลื้อยคลานมีพิษอื่น ๆ ที่

จะเข้ามาทำร้ายขณะที่นอนหลับ

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ออกสำรวจกลุ่มช้างเร่ร่อนที่อาศัยอยู่ในบริเวณชานกรุงเทพ ฯ และผู้วิจัยได้ออกสำรวจในช่วงปลายเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2551 ซึ่งเป็นช่วงฤดูฝนมักมีฝนตกลงมาอย่างหนักทุกวัน ซึ่งแหล่งที่พักที่ได้เข้าสำรวจมี 3 แหล่งใหญ่คือ

1. พื้นที่ว่างด้านหลังห้างสรรพสินค้าฟิวเจอร์ปาร์ค รังสิต จังหวัดปทุมธานี พื้นที่ดังกล่าวห่างจากถนนพหลโยธินประมาณ 1 กิโลเมตรมีพื้นที่ประมาณ 10-15 ไร่ ทำเลค่อนข้างดี มีทุ่งหญ้ากว้าง บางส่วนเป็นต้นไม้ใหญ่ให้ร่มเงา ตรงกลางพื้นที่มีบึงน้ำสะอาดขนาดใหญ่ที่สามารถใช้ได้ทั้งคนและช้าง ประกอบกับมีผู้คนสัญจรไปมาไม่มากนัก กลุ่มควาญช้างแต่ละกลุ่มจะกางเต้นท์ 1-2 เต็นท์ซึ่งมีกลุ่มควาญช้างอยู่ 2 กลุ่ม มีช้างทั้งหมด 6 เชือกแต่ละกลุ่มตั้งห่างกันประมาณ 200 เมตรมีพื้นที่ใช้สอยประมาณ 35 ตารางเมตร (ประมาณด้วยสายตา) มีการหุงหาอาหารบริเวณติดกับเต้นท์ รวมถึงการเตรียมสินค้าที่จะออกขายในช่วงเย็นด้วย ส่วนช้างจะถูกปล่อยให้กินหญ้าอยู่บริเวณทุ่งหญ้า

2. พื้นที่ว่างด้านหลังห้างสรรพสินค้าสยาม จัสโก้ ถนนรัตนานิเบศร์ จังหวัดนนทบุรี เป็นที่ว่างห่างจากถนนรัตนานิเบศร์ประมาณ 2-3 กิโลเมตร ริมเส้นทางจากถนนรัตนานิเบศร์ถึงถนนสนามบินน้ำ ที่ตั้งเป็นพื้นที่ริมป่าละเมาะห่างจากชุมชนชาวบ้านไม่มากนัก มีคูน้ำซึ่งแต่เดิมเป็นสวน สำหรับใช้อุปโภคและให้ช้างกิน มีการตั้งเต้นท์เรียงกันเป็นแนวเดียว เลียบป่าละเมาะ โดยด้านหลังเป็นคูน้ำดังกล่าวและมีการหุงหาอาหารบริเวณเต้นท์ที่พัก ส่วนช้างจะถูกปล่อยให้กินหญ้าบริเวณใกล้ชุมชนโดยมีควาญเฝ้าดูแลอย่างใกล้ชิด

3. พื้นที่ว่างบริเวณบึงร้าง หน้าหมู่บ้านเกล็ดแก้ว ถนนประชาชื่น จังหวัดนนทบุรี มีสภาพเป็นบึงน้ำมั่งรังเป็นที่พักในการหุงหาอาหาร ส่วนช้างจะถูกปล่อยให้กินหญ้า ใบไม้ ในพื้นที่กร้างในบริเวณนั้น แต่มีหญ้าไม่มากนัก ส่วนน้ำกินน้ำใช้ได้อาศัยน้ำจากด้านหลังของบึงบ้าง และบางครั้งควาญจะต้องข้ามถนนมาตักน้ำจากคลองประปา และมักถูกเจ้าหน้าที่ห้ามปราม

ภาพที่ 2 นายทองสุข แสนดีและนายยา สุขศรี นำช้างเดินเร่ร่อน ขณะที่กำลังเปลี่ยนที่พักจากบริเวณจากถนนบางนา-ตราดเข้าสู่ถนนสุขุมวิทและจะเดินเร่ร่อนคืนนี้ที่บริเวณถนนสุขุมวิท ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเวลากลางคืนและมีชาวต่าง ๆ สนใจมาก

การเร่ร่อนขายอาหารช้าง

จากการศึกษาจากเอกสารพบว่า การเร่ร่อนหารายได้ของช้างเร่ร่อนเกิดขึ้นมาเป็นเวลานานกว่า 30 ปีแล้ว กระทั่งในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการไปแล้วหลายประการที่ปรากฏชัดที่สุด

คือ การเปลี่ยนแปลงการเดินทางเร่ร่อนหารายได้จากกลางวันเป็นเวลากลางคืน เนื่องจากประชาชนในกรุงเทพฯ ต่างออกมาแสดงความคิดเห็นอย่างชัดเจนว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการทรมานสัตว์ ที่ช่างต้องเดินบนแผ่นคอนกรีตที่ร้อนจัดในตอนกลางวัน นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงสินค้าที่นำเสนอขายให้กับลูกค้า จากเดิมเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากงาช้าง เปลี่ยนมาเป็นอาหารที่ให้สำหรับช้างกิน ผักและผลไม้ที่นำมาจำหน่ายคือ แตงโม แตงกวา ถั่วฝักยาว มันแกว กัลยน้ำว่า พวกนี้เขาเอามาบรรจุถุงพลาสติกเพื่อรอจำหน่าย สำหรับผักและผลไม้ชิ้นส่วนใหญ่ซื้อมาจากตลาดสี่มุมเมืองในราคา กิโลกรัมละ 15 บาทสำหรับแตงกวา และมีการจำหน่ายผักและผลไม้แบ่งถุงขายในราคาถุงละ 20 บาทสำหรับ 1 ถุง (1 กิโลกรัมสามารถแบ่งได้ 5 ถุง) แหล่งที่นำไปจำหน่ายคือแหล่งท่องเที่ยวเช่น บาร์ ในทีคลับ คาราโอเกะ ศูนย์การค้า เพราะตรงจุดเหล่านี้จะมีคนมาชุมนุมกันจำนวนมาก การขายอาหารจะขายได้ดี ขายง่ายและหมดเร็ว เมื่อหมดเร็วก็จะกลับที่พัก ก่อนหน้านั้นมีการตั้งข้อสังเกตว่าบรรดาช้างเร่ร่อนจะมาในเฉพาะหน้าแล้งแต่ปัจจุบันจะพบช้างได้ทุกฤดูกาล

สำหรับการเลือกเส้นทางเดินเร่ร่อนขายสินค้าในแต่ละวัน ส่วนใหญ่ความยุ่งยากจะเป็นผู้กำหนดเอง เพราะความยุ่งยากเกือบทั้งหมดเป็นเจ้าของช้าง ซึ่งเส้นทางเดินส่วนใหญ่มักเป็นบริเวณชุมชน เช่น หมู่บ้านจัดสรร สถานบันเทิงต่าง ๆ ร้านอาหาร ร้านข้าวต้ม เป็นต้น ช่วงเวลาที่ออกเดินคือประมาณ 17.00-24.00 น. ดังตัวอย่างในหมู่บ้านจัดสรรที่ความยุ่งยากให้ฟังว่า ผู้ปกครองจะพาเด็กออกมาเดินเล่น เด็กเห็นช้างเป็นของแปลกเด็กก็สนใจ ผู้ปกครองก็จะซื้ออาหารให้ช้างโดยให้เด็กเป็นคนป้อน ส่วนร้านอาหารจะมีคนมากในช่วง 18.00-20.00 น. และหลังจากนั้นจะเป็นสถานบันเทิงเช่น ผับ ดิสโก้เทค เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นายสิน จงใจงามเล่าว่า “เวลาเดินขายของในแต่ละวันเราก็ไม่ได้กำหนดว่าจะไปทางไหน จะเดินกันไปเรื่อย ๆ จนถึง 5-6 ทุ่มและกลับมากที่ที่พักประมาณตีหนึ่งหรือตีสอง ถ้าเดินกลางวันจะร้อนแดดต้องออกเดินราว 5-6 โมงเย็น อากาศมันเย็น พุดง่าย ๆ เลยว่าเดินกันตามใจวันนี้ไปทางนี้ เอาไปเรื่อย ๆ” ส่วนนายอุ้น ศาลางามเล่าว่า “แต่ละวันกลุ่มช้างจะเดินไปเรื่อย ๆ ไม่มีใครกำหนดว่าจะไปทางไหน เช่น ถ้าเขาบอกว่าไม่ให้ไปทางแยกเกษตรเราก็ไม่ไป มาพร้อมกันหลายเชือกก็จะแบ่งกันไปคนละทาง เปลี่ยนกันไปเรื่อย ๆ ซึ่งแต่ละวันจะเดินไกลเหมือนกัน” ส่วนรายได้นับว่าเป็นประเด็นหลักและเป็นแรงดึงดูดอันดับต้น ๆ ที่ทำให้คนเลี้ยงช้างพาช้างมาเร่ร่อนหารายได้ จากการสัมภาษณ์ความยุ่งยากส่วนใหญ่ให้มีรายได้วันละ 2,500-3,000 บาทต่ำสุดที่เคยได้คือประมาณ 1,000-2,000 บาทแบ่งกันสองคนที่มากับช้าง(จากการสัมภาษณ์นายสิน จงใจงาม) ส่วนนายพูล ศาลางามเล่าให้ฟังว่า “พื้นที่ที่เดินเร่ร่อนส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณถนนรัชดา ฯ ดินแดง พัฒน์พงษ์ ชิดลม สีสม ประตูนํ้า บางทีเข้ามา 1 เดือน นานสุดประมาณ 2 เดือน เวลาเดินแต่ละวันจะไปไหนแล้วแต่ถนัด ความยุ่งยากจะตัดสินใจเองว่าจะไปไหน บางทีไปร้านข้าวต้ม สถานบันเทิง ซึ่งที่แบบนี้ขายดี ส่วนเงินที่ได้มาไม่แน่นอนบางทีก็ได้ 4-5 พันบาทต่อวัน บางครั้งก็ได้ 1-2 พันบาทต่อวัน แต่บางทีก็ไม่ได้เดินทุกวัน เงินที่ได้มาก็เอาไปซื้อปุ๋ย อุปกรณ์ทำนา ค่าเล่าเรียนลูก เหลือตัวเองก็ได้ใช้บ้างเล็กน้อยคือใช้วันละ 20-40 บาทแค่นั้น ประหยัดที่สุด”

ปัญหาความยากลำบากในกาญและช้างในเมือง

ปัญหาที่สำคัญของช้างเร่ร่อนระหว่างเดินทางรายได้และพักอาศัยในกรุงเทพ ฯ โดยในที่นี้จะกล่าวถึงภาพรวมใน 3 ลักษณะคือ 1) ปัญหาที่เกิดขึ้นกับช้างเร่ร่อน นับตั้งแต่เจ็บไข้ได้ป่วยเมื่อต้องเดินทางออกมาจากบ้าน การที่ได้รับอุบัติเหตุในทุกลักษณะคือ อุกรถชน เศษแก้วบาดเท้า ตกท่อระบายน้ำ ตกหล่มโคลน เป็นต้น 2) ปัญหาที่เกิดขึ้นกับความยากลำบาก เช่น การถูกรังแกจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและความยากลำบากในการการอยู่อาศัยในเมืองหลวง 3) ปัญหาสังคมที่เกิดจากการเร่ร่อนของช้าง เช่น การจากราดิตขัด เกิดความรู้สึกขัดแย้งระหว่างคนในเมืองกับคนเลี้ยงช้างว่าการกระทำเช่นนี้เป็นการทรมานสัตว์หรือการทำมาหากินโดยสุจริต จากการสัมภาษณ์ความยากลำบากที่นำช้างมาเร่ร่อนในกรุงเทพ ฯ ทำให้ทราบว่าส่วนใหญ่มีปัญหาในการดำรงชีวิต เนื่องจากอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ยากลำบากการปรับตัวให้เข้ากับที่พักแรมเป็นเรื่องเล็กสำหรับความยากแต่ปัญหาใหญ่ที่สำคัญจากการเฝ้าสังเกตของผู้วิจัยคือการเจ็บป่วยของช้าง ทั้งมีอาการปวดท้อง เป็นฝี หรืออุบัติเหตุตั้งแต่บาดเจ็บเล็กน้อย เช่น เศษแก้วบาด กระบองบาด จนกระทั่งถึงอุบัติเหตุที่รุนแรงเช่น จมูกของมีคม ถูกกัด ตกท่อระบายน้ำ อุกรถชน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่ถูกเจ้าหน้าที่เทศกิจรื้อไล่ระหว่างการจับกุม ถูกวัยรุ่นเจ้าถิ่นกรรโชกทรัพย์บ้างหรือขโมยข้าวของเครื่องใช้บ้าง อย่างที่นายพูน ศาลางามประสบมาเมื่อเข้ามากรุงเทพ ฯ เมื่อเดือนมิถุนายน 2550 เขาเล่าว่า “ตอนนั้นเด็กแล้วประมาณ 2-3 ทุ่มเราเดินอยู่แถวประชาชื่น ไอ้พวกเทศกิจและพวกนอกเครื่องแบบ มันมาปล้นเอาเลยเราได้ 5000 บาท มันก็เอา 5000 บาทตรงนั้นใครเข้าไปก็โดนทันทีบางที่ 500-600 บาท บางทีก็ 1000 บาทมันเอาตรงนั้นเลยแล้วก็ไล่เราออกมา”

ความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

จังหวัดสุรินทร์ถือว่าเป็นจังหวัดที่มีการเลี้ยงช้างมากที่สุดในประเทศไทย จากปัญหาเศรษฐกิจในครัวเรือนและชุมชน สภาพแวดล้อมที่แห้งแล้ง ไม่เหมาะกับการทำการเกษตร นอกจากชาวบ้านจะช่วยเหลือกันเองแล้วยังมีหน่วยงานพัฒนาและองค์กรพัฒนาเอกชนที่คอยให้ความช่วยเหลือ อาทิเช่น มูลนิธิช้างแห่งประเทศไทย มูลนิธิหมู่บ้านช้างการบินไทย มูลนิธิคนกับช้าง สมาคมป้องกันการทารุณสัตว์แห่งประเทศไทย ชมรมผู้เลี้ยงช้างจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์นายดา จงใจงามอดีตผู้ใหญ่บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ดังนี้เช่นโครงการปลูกพืชอาหารช้าง มีงบประมาณ 9 แสนบาทซึ่งเป็นงบในการพัฒนาท้องถิ่นก็ประสบความล้มเหลวขึ้นเชิง งบประมาณเกิดการรั่วไหล ไม่มีต้นไม้ขึ้นแม้แต่ต้นเดียวและไม่มีการปลูกพืชตามโครงการดังกล่าวด้วย

และจากการสัมภาษณ์นายประกิต กลางพัฒนา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 9 บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ กล่าวว่า “นับตั้งแต่ปี 2541 หมู่บ้านช้างได้จัดให้มีการแสดงช้างทุกวันเสาร์มีช้างเข้าร่วมแสดงจำนวน 50 เชือก ราคาตั๋วช้างเชือกละ 150 บาทโดยการเก็บค่าผ่านประตูได้ประมาณ 4000-5000 บาทต่อครั้ง คณะนี้เป็นหนี้ค่าตั๋วช้างประมาณ 8,000 บาทซึ่งปัจจุบันมีช้างอยู่ประมาณ 90 เชือกและช้างประสบภาวะการขาดอาหารอย่างมาก สำหรับอาหารสำเร็จรูปนั้นความยากลำบากไม่มีเงินซื้อเพราะราคากิโลกรัมละ 12-15 บาท แม้แต่ต้นอ้อยที่ปลูกกันในหมู่บ้าน ราคา

เพียงต้นละ 2 บาทก็ไม่สามารถซื้อได้เพราะไม่มีเงิน” นอกจากนี้ยังมีอีกหลายกรณีเช่น “งานช้างประจำปีจังหวัดสุรินทร์เช่นในเดือนพฤศจิกายนที่ผ่านมามีการรวมตัวของช้างจำนวนมาก ซึ่งแต่ละเชือกจะได้รับค่าจ้างจากการแสดงประมาณเชือกละ 1,000-1,200 บาทแต่ปรากฏว่าได้รับเงินจริงเพียง 700-800 บาทเท่านั้น” ซึ่งสาเหตุเพียงเล็กน้อยนี้กลายเป็นสาเหตุหนึ่งเป็นแรงผลักดันให้คนเลี้ยงช้างนำช้างมาเร่ร่อนในกรุงเทพ ฯ และเมืองใหญ่

สำหรับมูลนิธิเพื่อนช้างมีพื้นที่ทำงานทางภาคเหนือเป็นส่วนใหญ่โดยมีการจัดทำโรงพยาบาลช้างแห่งแรกของโลกที่ อำเภอลำดวน จังหวัดลำปาง มีวัตถุประสงค์ในการดูแลสุขภาพของช้างโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น สำหรับช้างที่ได้รับอุบัติเหตุและเจ็บป่วยแต่ส่วนใหญ่เป็นช้างที่มาจากภาคเหนือ ภาคกลางและภาคใต้เท่านั้น และมูลนิธิช้างแห่งประเทศไทยจะทำงานในจังหวัดสุรินทร์โดยจัดทำโครงการหมู่บ้านช้าง จากการสัมภาษณ์นายทองสุข มะลิงาม (วันที่ 9 สิงหาคม 2551) เจ้าของพลายบัวบาน เล่าว่า “ที่ผ่านมาการแก้ไขปัญหาคือเป็นรูปธรรมก็มีมูลนิธิช้างการบินไทยนี่แหละ ที่เขาช่วยจริง เข้ามาส่งเสริมการท่องเที่ยว เวลาที่มีทัวร์มาเขาก็ดึงไปหมู่บ้านช้าง สร้างน้ำประปา ขุดสระให้ช้าง ปลูกต้นไม้ให้ช้างกิน ส่วนมูลนิธิช้างไม่ให้อะไรเลย มีแต่การบินไทยนี่แหละที่ให้กับจะเลย แต่พวกมูลนิธิเงินบริจาคที่คนเขาให้มา เขาก็เอาไปพัฒนามูลนิธิเขา ไม่ได้เอามาช่วยเรา เวลาเจ็บป่วยยาอะไรก็ไม่มีเลย”

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะผลการศึกษา

สรุป

จากปัญหาทางด้านสังคมและเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักของความทุกข์หรือเจ้าของช้างในจังหวัดสุรินทร์จึงต้องนำช้างเข้ามาเร่ร่อนขายของในเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพ ฯ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดให้ข้อคิดไปในทิศทางเดียวกันว่า เนื่องจากสภาพแวดล้อมแห่งแล้งเพราะมีการตัดไม้ทำลายป่า เพื่อปลูกต้นยูคาลิปตัสทำให้พืชอาหารช้างขาดแคลน ช้างอดอยาก ประกอบกับคนในครอบครัวต้องใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ลูกต้องไปโรงเรียน มีหนี้สินกับรถส.ต้องใช้ปุ๋ยในการทำนา จึงต้องนำช้างเข้ามาเร่ร่อนขายของหารายได้

การนำช้างเข้ามากรุงเทพ ฯ เป็นการผิดกฎหมายการเดินทางเข้ามากรุงเทพ ฯ โดยมากจะเช่ารถบรรทุกสิบล้อเพื่อบรรทุกช้างเข้ามาเที่ยวละ 8,000-12,000 บาท สำหรับการพักอาศัยนั้นความทุกข์ทั้งหมดจึงมักมีที่พักอยู่บริเวณรอบนอกกรุงเทพ ฯ ส่วนใหญ่จะเป็นสมุทรปราการ นนทบุรีและปทุมธานี เพื่อให้เดินเข้ามาในกรุงเทพได้โดยง่าย โดยเลือกทำเลที่มีน้ำและหญ้าสำหรับช้างได้กิน และการเดินเร่ร่อนขายของ ส่วนใหญ่จะเดินเข้ามาในกรุงเทพ ฯ ตั้งแต่เวลา 17.00-24.00น.ในราคาถูกละ 20 บาท ผักและผลไม้ส่วนใหญ่ซื้อมาจากตลาดสี่มุมเมือง เช่น แตงโม แตงกวา มันแกว กล้วย อ้อย เป็นต้น รายได้ในแต่ละวันนั้นไม่แน่นอน ส่วนใหญ่มีรายได้อยู่ระหว่าง 2,000-6,000 บาท(ความทุกข์ส่วนใหญ่มีความคิดว่าช้างก็ได้กินคนก็ได้เงิน ดีกว่าอยู่เปล่า ๆ ที่บ้านช้างก็ไม่มีกิน คนก็ไม่มีเงิน) สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการพักอาศัยในกรุงเทพ ฯ นั้นเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับช้าง ความทุกข์และสังคม โดยอาจเกิด

อุบัติเหตุกับช้าง ความรุนแรงแก้ไขโดยเทคนิคและเกิดจรรยาบรรณติดขัด เป็นต้น ซึ่งต้องช่วยกันแก้ไขปัญหาต่อไป
ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยในครั้งนี้คือ 1) ภาครัฐควรมีมาตรการในการป้องกันช้างที่เดินทางมาจากสุรินทร์ เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์เพื่อให้ควาญและช้างมีงานทำจะได้ไม่ต้องเดินทางเข้าเมือง ส่งเสริมการปลูกพืชอาหารช้างโดยรัฐอาจเป็นผู้ลงทุนให้ เว้นคืนที่ดินเพื่อกันไว้เป็นที่สาธารณะสำหรับช้างในหมู่บ้าน และสำหรับช้างที่อพยพมาแล้ว จะต้องนำเข้าสู่การแสดงช้างตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อให้เป็นแหล่งหารายได้ของควาญช้าง 2) ภาคเอกชนและ/หรือ NGOs เองต้องช่วยกันส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์

บรรณานุกรม

- โซไรดา ซาลาลา. 2539. “ช้างสุรินทร์:วิกฤตและทางรอด”. จุลสารมูลนิธิเพื่อนช้าง. วันที่ 19 กันยายน 2539.
- ทองใบ ศรีสมบัติ. 2535. “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างและประกอบอาชีพเลี้ยงช้างของหมู่บ้านช้าง จังหวัดสุรินทร์” ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- มีชัย วีระไวทยะ. 2538. “แนวทางการแก้ไขและป้องกันการมิให้เกิดการทารุณช้าง” สมาคมป้องกันการทารุณสัตว์แห่งประเทศไทย.
- รักษพล สกลวัฒนา. 2538. “คนเลี้ยงช้างชาวกวยจังหวัดสุรินทร์”. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา สาขามนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์. 2539. “ช้างไทย”. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน. 2539
- สมาคมป้องกันการทารุณสัตว์แห่งประเทศไทย. 2538. “แนวทางการแก้ไขและป้องกันการมิให้เกิดการทารุณช้าง” กรุงเทพมหานคร.
- สยาม อรุณศรีมรดกและएमพงศ์ บุญญานุพงศ์. 2545. “ปัญหาและแนวทางการจัดการช้างเร่ร่อนในเขตกรุงเทพมหานคร”. วารสารสมาคมนักวิจัยทางสังคมศาสตร์. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2545) หน้า 25-36.
- อัจฉรา ภาณุรัตน์และคณะ. 2539. “เส้นทางช้างสุรินทร์”. โครงการพนมดงรักศึกษา. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์. สถาบันราชภัฏสุรินทร์.